

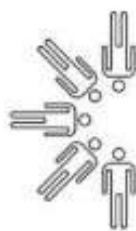
Colecție coordonată de
Silviu Dragomir

Forța caracterului

și viața care dăinuie

James Hillman

Traducere din engleză de
Smaranda Nistor

MISTERELE
INCONȘTIENȚULUI
COLECTIV

TREI

Pentru Margot,
care nici măcar o dată n-a zorit țestoasa

Cuprins

<i>Prefață pentru cititor</i>	11
<i>Prefața autorului</i>	23
<i>O prefață a cărții</i>	29
I. Dănuirea	33
Capitolul 1: Longevitatea	35
Capitolul 2: Ultima dată	69
Capitolul 3: Bătrân	83
II. Plecarea	97
Capitolul 4: De la „dănuire“ la „plecare“	99
Capitolul 5: Repetiție	111
Capitolul 6: Atracția gravitației	116
Capitolul 7: Trezirea peste noapte	121
Capitolul 8: Agitația confuză	129
Capitolul 9: Uscarea	132
Capitolul 10: Memoria: pierdere pe termen scurt, câștig pe termen lung	136
Capitolul 11: Nervozitatea sporită	149
Capitolul 12: Despărțire	154
Capitolul 13: Erotismul	160
Capitolul 14: Anestezia	173
Capitolul 15: Neputința inimii	180
Capitolul 16: Întoarcerea	188
Interludiu. Forța feței	197
Interludiu: Forța feței	199

III. După plecare	221
Capitolul 17: De la „plecare“ la „după plecare“	223
Capitolul 18: Caracterul filosofat	235
Capitolul 19: Caracterul virtuților sau caracterul moralizat	245
Capitolul 20: Caracterul imaginat	257
Capitolul 21: Mai mult ca părinții	262
Capitolul 22: Gaița bătrână	267
Capitolul 23: Virtuțile caracterului	272
Capitolul 24: Final	276
Note	280
Bibliografie	292
Indice	304
Permisuri	318

Prefață pentru cititor

Îmbătrânirea nu este un accident. Îi este necesară condiției umane, prin voia sufletului. Îmbătrânirea ține de fiziologia omului; și totuși, spre uimirea noastră, viața ni se întinde mult dincolo de perioada fertilă și durează mai mult decât vigoarea mușchilor și acuitatea simțurilor. Din acest motiv, avem nevoie de idei inventive care să poată onora grațios bătrânețea și să i se adreseze cu inteligență pe care o merită. Veți găsi o asemenea viziune în această carte, care vine cu promisiunea de a-i înprospăta cititorului mintea printr-o ploaie de idei, al cărei scop este să influențeze profund, chiar permanent, trecerea spre anii senectuții.

Așadar, de ce trăim atât de mult? Alte mamifere se dau bătute, în timp ce noi continuăm încă 40, 50, ba chiar 60 de ani dincolo de apogeul vitalității noastre. Rămânem mai departe, moțând în fotoliile noastre sau mărșăluind pe banda de alergat, până la 88 de ani.

Nu pot susține teoria că longevitatea umană este rezultatul artificial al civilizației, al științei acesteia și al rețelelor ei sociale, producând o recoltă de mumi vii, paradoxuri suspendate într-o zonă crepusculară. Bătrâni ca „retardați“.

Haideți, în schimb, să ne gândim la ideea că un caracter are nevoie de anii în plus și că lungă durată a vieții nu ne este impusă cu forța — nici de genetică, nici de medicina conservării, nici de coluziunea societală. Anii ultiți confirmă și împlinesc caracterul.

•

Lucrul pe care natura umană vrea cel mai mult să-l afle despre ea însăși este nu lanțul dezvoltării, dinspre cele mai îndepărtate origini și până în prezentul imediat, ci un sens pentru îmbătrânirea noastră, dincolo de cel al materiei care se uzează și al timpului care se termină. La ce servește îmbătrânirea? Care să-i fie rostul?

Întrebările acestea te izbesc brusc în totul existenței și nu doar după instalarea suspect de americană „crize a vârstei mijlocii”. Criza aceea amestecă două frici: înaintez în vârstă, dar înaintez oare și în ceea ce sunt cu adevărat? Bătrânețea și caracterul laolaltă. Acest sindrom popular nu ține atât de mijlocul vieții ca durată, cât de criza esențială a naturii cuiva, nu atât de faptul că ai fi prea bătrân, cât de acela că ești încă prea tânăr. Nu e pierderea putinței, ci pierderea iluziei.

Vom descoperi mai multe despre criza vârstei noastre mijlocii uitându-ne critic înapoi către prelungirea sentimentală a adolescenței, mai degrabă decât concentrându-ne pe căminul de bătrâni unde vom fi peste 40 de ani. Această proiecție ne smulge din văltoarea vieții și aruncă un vâl de groază peste fascinantele întrebări ale anilor târzii. La 40 de ani, când mai e cale lungă până la 80, avem mult mai mult „timp al lucidității” înainte, decât înapoi. Întâlnirea noastră cu bătrânețea la mijlocul vieții e prematură. Nu avem încă puterea de percepție care să-i priceapă imaginile, deci răspunsurile pe care le găsim în miezul vieții ne oglindesc doar fricile. Cartea aceasta se aventurează să ofere răspunsuri foarte diferite.

Ca să explicăm îmbătrânirea, recurgem de obicei la biologie, genetică și geriatrie, dar ca să înțelegem îmbătrânirea avem nevoie de ceva mai mult: ideea de caracter. Biologia nu este corpul în sine, ci doar un mod de a-l descrie. Îmbătrânirea este mediată de poveștile care se spun despre ea. Biologia spune un gen de povaste, psihologia un altul. Sau, mai bine zis, psihologia încearcă să înțeleagă explicațiile biologiei.

Realitatea noastră ca ființă viu și gânditoare vine înaintea explicațiilor pe care ni le dăm despre viața și gândirea noastră. O abordare psihologică a îmbătrânirii nu trebuie să se împărteze de această prioritate. Dacă ideea de suflet (chiar dacă n-o poți explica) vine prima ca valoare, atunci idelle noastre trebuie să fie în acord cu sistemul nostru efectiv de valori. Ceea ce înseamnă că trebuie să psihologizăm îmbătrânirea, să-i descoperim sufletul.

În cursul normal al vieții, îmbătrânirea se sfârșește cu moartea, iar gândirea noastră normală despre îmbătrânire trage aceeași concluzie. Dacă orice îmbătrânește și moare, înseamnă că tot rostul îmbătrânirii este moartea? Biologia consideră îmbătrânirea un proces care duce la inutilitate. Mai degrabă decât s-o vedem ca pe un proces, să considerăm bătrânețea o structură cu propria ei natură esențială.

Să ne întrebăm de ce anii noștri târzii iau o anumită formă și manifestă anumite caracteristici. Poate că „inutilitatea” trebuie privită în plan estetic. Trebuie ca sufletul să fi îmbătrânit cum se cuvine ca să poată pleca? Atunci ne putem închipui îmbătrânirea ca pe o transformare în termenii frumuseții, nu doar ca pe una biologică. Bătrânii ca niște imagini scoase la vedere care transpun viața biologică în imaginație, în artă. Bătrânii devin reprezentări ancestrale izbitor de memorabile, personaje în piesa de teatru a civilizației, având fiecare o valoare unică și de neîncut. Îmbătrânirea — o formă de artă?

Ca să găsim un sens anilor târzii și, de multe ori, absurdelor necazuri și degradărilor ridicole ce-i însoțesc, am face bine să ne întoarcem la una dintre cele mai profunde întrebări puse vreodată de gândirea umană: Ce este caracterul și cum ne obligă să intrăm în tiparele după care trăim?

Ce îmbătrânește nu sunt doar funcțiile și organele tale, ci întreaga ta natură, persoana aceea anume care ai ajuns să fi și deja erai cu ani în urmă. Caracterul ti-a tot modelat fața, obiceiurile, prietenile, ciudățeniile și nivelul ambiției, cu traseul și defectele ei. Caracterul influențează felul în care dai și primești, își pune amprenta pe iubirile tale și pe copiii tăi. Te conduce seara acasă și te poate ține treaz multă vreme.

Tu și cu mine nu suntem primii care să avem în față bătrânețea, chiar dacă ne confruntăm cu ea pentru prima oară. Omenirea a îmbătrânit dintotdeauna, așa că de ce să nu ne servim de felul în care alți oameni, din alte veacuri, au primit bătrânețea? În cultura noastră, ar fi un mod de abordare inedit. Dacă nu ne luăm ideile decât din cercetări recente, ne restrângem teribil perspectiva doar la ceea ce este nou — și mare parte din acest nou va fi vanit și se va fi dus când pagina aceasta va fi ajunsă să fie tipărită și să-și găsească drum spre mâinile tale. În plus, mare parte din ce e nou își are originea în negare. Un motiv fundamental în studiul îmbătrânirii este dorința de a scăpa de bătrânețe, de parcă ar fi un cancer.

Și eu, de fapt, încerc să scap de o idee, sau măcar să dau la o parte concepția rigidizată potrivit căreia suntem niște simple alcătuirii fiziologice și, ca atare, a ne gândi la noi înșine se poate reduce la a ne gândi la corpurile noastre. Concepția aceasta ne domină, devenim victime ale îmbătrânirii. Credem că toată existența noastră este subjugată și — cel mai dramatic în anii târzii — guvernată de fiziologie.

Ideea pe care încercăm s-o punem în loc este aceea că jugul sub care te afli cu adevărat este cel al caracterului. „Soarta unui om este caracterul său”, spunea Heraclit la începuturile gândirii occidentale. Nu, dragă Napoleon, nu geografia; și nu, dragă Freud, nici anatomia. Caracterul! Caracterul guvernează — inclusiv asupra fiziologiei. Vom susține, cât de

apăsât și de stăruitor ne mai stă încă în putere, că moștenirea genetică ne este modelată, în tiparul său unic, de către caracter — acea alcătuire specifică de trăsături, ciudățenii, desfătări și loialități, acel personaj identificabil care ne poartă numele și istoria, plus o față care oglindește un „eu”.

Atunci vom putea să ne uităm la decăderea trupului și a minții ca la mai mult decât un beteșug. Îi vom vedea legătura cu un adevăr adânc pe care deja îl simțim, anume că „ceva” modelează viața omenească într-o imagine de ansamblu, cu tot cu împrejurările ei neprevăzute și cu ocaziile ei pierdute. Anii târzii sunt deseori dedicați explorării acestor ocazii, aventurării în greșeli trecute, pentru a descoperi tipare inteligibile.

Înțelegerea pe care mintea bătrână încearcă să i-o aducă bătrânului său trup îl transformă pe acesta într-o metaforă, adăugând încă un nivel de semnificație proceselor biologice. Îmbătrânirea dematerializează semnificația biologiei tocmai când am ajuns să-i fim în cea mai mare măsură sclavi. Anii târzii îngăduie o a doua lectură a ceea ce părea să fie doar un ansamblu de probleme biomedicale la propriu. Alte culturi vorbesc despre deschiderea „celui de-al treilea ochi”, despre unificarea „corpului subtil”. Eu înțeleg prin aceasta că perspectiva psihologică trece pe primul loc, că fundamentul primar al ființei cuiva se mută în suflet.

A goli biologia de sensul ei literal nu înseamnă a nega biologia. Nu putem nega niciunul dintre procesele degenerative, niciuna dintre influențele genetice. Pur și simplu, mutăm această mobilă din prim-plan în planul secund, modificându-ne prioritățile. Ceea ce vine mai întâi în timp — bacterii, mitocondrii, mixomicete, compuși chimici, sarcini electrice — nu este neapărat pe primul loc ca valoare sau în gândire. Mai mult decât atât, „distanța dintre cel mai complex amestec de substanțe chimice organice și cea mai simplă celulă n-a

fost nicicând acoperită. Nici în teorie, nici în laborator nu s-a putut crea vreodată viață din substanțe chimice, oricât de complexe", scrie Lynn Margulis, specialistă în biologie evoluționistă.¹

Se prea poate ca viața să depindă de bacterii, mușcăiuri și compuși chimici, dar gândirea atinge culmi de complexitate care nu pot fi reduse la bazele lor de pornire. Acesta este unul dintre splendidele mistere ale gândirii: își poate face o reprezentare despre propria specie, poate alege idei nenaturale și-și poate construi propria evoluție — așa se face că multe gânduri, care nu sunt deloc bine adaptate, supraviețuiesc.

Dacă bătrânețea este necesară pentru desăvârșirea caracterului, cum rămâne cu toți cei care n-o ating niciodată, sfârșindu-se înainte să fi împlinit 50 de ani? Poate că avem dreptate când spunem: „A murit prea devreme” sau „Moartea lui a fost prematură”. Prin aceasta înțelegând că nu se împlinise sorocul pentru caracterele lor. Și cum rămâne cu imensa majoritate din alte veacuri, care abia atingeau treizeci-patruzeci de ani? Caracterele lor au fost neformat, nedesăvârșite?

Poate că bătrânețea era mai puțin necesară pe atunci. Vechile culturi (la fel ca multe culturi indigene de azi) ritualizau formarea caracterului cu inițieri, sărbători și funeralii, iar bătrânii ofereau învățături colective. Chiar dacă bătrânii lor se poate să fi fost mai tineri în ani decât bătrânii noștri, continuau să fie foarte mult prezenți, stând cu ochii pe fiecare membru al grupului și concentrându-se constant pe caracterul lor.

Din clipa în care psihanaliza a explicat rolul „fixației” și al „stagnării” în dezvoltarea caracterului și al „tulburărilor de caracter” din copilărie, însăși ideea de caracter s-a fixat asupra copilăriei. Psihologia și-a întors privirea înapoi în timp ca să studieze dezvoltarea caracterului, neglijând realitatea

evidentă că la cei mai mulți dintre noi acesta își revelează deplina forță modelatoare mult mai târziu. Căpătăm trăsături caracteristice pur și simplu dăinuind în timp. Felul cum îmbătrânim, tiparele pe care le aplicăm periodic și stilul imaginii noastre arată caracterul în plină acțiune. Pe măsură ce caracterul dirijează înaintarea în vârstă, înaintarea în vârstă revelează caracterul.

•

Bătrânețea trebuie să-și albe zeli ei, la fel cum copilăria și tinerețea își au propriii protectori, care inspiră cutezanța primei iubiri și aventurile nebunești. Anii târziu invită alți zei, a căror cunoaștere durează mulți ani domoli. Or fi de alt soi pretențiile și inspirația lor, dar pot fi refuzați la fel de puțin ca zeli ce ne cheamă în tinerețe. Descoperirea și promisiunea nu aparțin în exclusivitate tinereții; senectutea nu-i exclude de la revelație.

Trebuie să recunoaștem cât de captivă ne-a devenit gândirea referitoare la ultima parte a vieții, anchilozată în stereotipul devalorizant al vârstei a treia — o concepție care îi expediază pe toți oamenii mai în vârstă într-o categorie cu handicapuri categorice și inevitabile, cauzate de avarierea organismului și de epuizarea rezervelor sale. Biologia și știința economică constituie modelele noastre de bază. Ideea de suflet, de caracter individual, precum și influența conștientizării asupra proceselor vieții au devenit accesorii decorative care să ne mai înșenineze deznădejdea și să mascheze „purul adevăr” despre bătrânețe.

Stereotipul vârstei a treia, acest „pur adevăr”, ne face să ne simțim prinși în capcană — și într-o luptă cu noi înșine. Fie ne prăbușim într-o tot mai pesimistă suferință, deja obsedați la 50 de ani de degradarea minții și a trupului, fie negăm

optimist „purul adevăr” cu un program eroic de dezvoltare spirituală și întreținere a tonusului fizic.

Viziunea optimistă și cea pesimistă au în comun aceeași premisă: bătrânețea înseamnă boală. Acesta este „purul adevăr”. Fie că o depășești sau îi succumbi, bătrânețea este prin natura ei solitară, săracă, dezgustătoare și mult prea lungă. Ne și vedem prizonieri ai penuriei, debarcați într-un azil sărăcăcios, demenți, muți și urât-mirositori, așteptând sfârșitul.

Să presupunem că atât optimiștii, cât și pesimiștii au dreptate, și au dreptate simultan. Da, bătrânețea este boală — și, mai ales, este bolnavă de ideea bolii. Cât timp privim fiecare tremur, fiecare pată maronie de pe dosul mâinii, fiecare nume uitat doar ca pe un semn al decăderii, îmbolnăvim bătrânețea cu mintea noastră în aceeași măsură în care mintea noastră este îmbolnăvită de bătrânețe. Însăși repetarea diagnosticului negativ pe care îl punem acestui lucru care ni se întâmplă, de fiecare dată când ne vedem chipul în oglindă, arată cât de puternică este ideea la care ne-am înhâmat în ultima parte a vieții.

Mintii îi plac ideile. Ea cere mereu altele proaspete, chiar și neisprăvite. Își ocupă timpul gândind. Mintea este natural curioasă, inventivă, transgresivă. Persoanele în vârstă sunt sfătuite să rămână active mental, ca să întârzie declinul funcției cerebrale. Studiile spun că activitatea mentală creează celule cerebrale. Folosește-o, dacă nu vrei s-o pierzi — și nu contează la ce te gândești, cât timp îți exersezi mintea ca pe un mușchi. Ideile nu sunt însă simple vitamine care servesc la a ține mintea vivoaie; și mintea servește ideile. Sucindu-le pe toate părțile și desfacându-le în bucăți, mintea ține vii ideile și nu le lasă să cadă în toropeală.

Ideile noastre despre vârsta înaintată trebuie înlocuite. La fel ca un os din șold care nu mai poate duce greutatea

corpului sau ca o lentilă aburită care nu te mai lasă să vezi afară din propriu-ți cap, ideile noastre trebuie duse pe patul cu roțile spre sala de operație. Dar înlocuirea obiceiurilor mentale uzate cere o atitudine ofensivă și tărie sufletească.

Pentru a ne rupe de ideile uzuale despre partea târzie a vieții, va trebui probabil să răzbatem cu forța prin ele. Atunci am putea să ne dăm seama că multe ideii convenționale în care ne refugiem, oprimați de bătrânețe, sunt de fapt locuri unde ne ascundem de forța caracterului.

E reconfortant să ne gândim că devenim mai înțelepți, că judecata noastră este mai sobră și că modificările din fiziologia noastră genitală sunt, cum spunea Sofocle, o ușurare. Ne vine mai ușor să fim bătrâni, dacă suntem de acord cu clișeele convenționale și credem că atitudinile ajunse în prim-plan pe măsură ce îmbătrânim nu sunt revelații ale naturii noastre esențiale, ci efectele îmbătrânirii. De pildă, suntem mișcați până la lacrimi de bunătatea cuiva sau oferim noi înșine ajutorul cuiva tulburat. În loc să acceptăm blândețea ca pe o trăsătură de caracter, o minimalizăm: „Bătrânețea asta m-a cam înmuiat”. Sau îmi spun că nu caracterul meu, ci vârsta pe care o am mă face să scot pe gură răutăți rasiste, să mă zgăresc la bacșișuri sau să-mi spionez vecinii. „Nu sunt decât o victimă neajutorată a îmbătrânirii.” E o optică deformată.

Cu cât ne agățăm de ideile noastre sleite, cu atât ele ne afectează, transformându-se în patologii. Principala patologie a vârstei înaintate este ideea noastră despre vârsta înaintată. Propria-ți tinerețe și o cultură care-și derivă ideile din tinerețe îți pot face bătrânețea morbidă. După 50 sau 60 de ani, începe altă terapie — terapia ideilor.

Îmbătrânirea a devenit frica majoră a generațiilor recente. Societatea prezice demografic lucrurile de care ne e groază în mod individual. Se cheltuiesc sume imense pentru a descoperi cauzele îmbătrânirii și pentru a-i ține pe loc apropierea. Și totuși, bătrânețea avansează într-o progresie constantă. Anii ce vin vor fi tot mai mult dominați de oameni bătrâni. Poate că secolul XXI va fi fiind sau nu înverzit de conștientizare ecologică, dar cu siguranță va fi încărunțit de populația-i îmbătrânită. Țările dezvoltate îmbătrânesc cu repeziciune; unele nici măcar nu-și pot menține rata natalității, pe măsură ce longevitatea crește. Perena luptă de clasă dintre cei care au și cei care n-au, în noul secol, devine una a Vârstei împotriva Tinereții.

Superba carte a lui Theodore Roszak, *America the Wise*, privește cu încredere în viitor spre triumful bătrânilor. Prin simplul fapt că sunt atât de numeroși, ar putea revoluționa societatea, împingând-o dinspre capitalismul prădător și exploatarea mediului, spre ceea ce Roszak numește „supraviețuirea celui mai blând”.² Proporția în creștere a seniorilor în sânul populației înclină balanța în favoarea valorilor despre care Roszak crede că bătrânii le țin cel mai aproape de suflet: alinarea suferinței, nonviolența, dreptatea, atenția grijulie și păstrarea „sănătății și frumuseții planetei”.³

Fiecare dintre noi poate ajuta la încurajarea viziunii lui Roszak: mai întâi, prin exorcizarea ideii morbide de îmbătrânire, din cauza căreia cetățenii mai vârstnici se lasă imobilizați de depresie, mărginiți de mânie și înstrăinați de chemarea lor ca bătrâni; în al doilea rând, prin restaurarea ideii de caracter, care întărește încrederea în unicitatea fiecărui individ, ca forță decisivă de influență a vieții de pe planeta noastră.

O cercetare a caracterului prin intermediul îmbătrânirii ne duce pe un teren neexplorat. Reprezentările actuale ale îmbătrânirii, care nu iau în considerare caracterul, sunt hărți